УДК 81'255

Новікова Т. В.,
кандидат філологічних наук, асистент
кафедри слов'янської філології та порівняльного літературознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД І ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО: ТОЧКИ ДОТИКУ

Анотація. У статті проаналізовано визначення термінів «порівняльне літературознавство», «компаративістика» та «художній переклад» у лексикографічних працях і наукових дослідженнях; зазначено, що художній переклад і літературознавство перебувають у тісному взаємозв'язку, оскільки мають спільний об'єкт дослідження – художній твір мовою оригіналу та мовою перекладу, зіставлення художніх образів у творі оригінальному та перекладному.

Ключові слова: художній переклад, теорія перекладу, перекладознавство, компаративістика, порівняльне літературознавство.

Постановка проблеми. Художній переклад – це вид літературної діяльності: твір, створений однією мовою, відтворюють іншою. Однак художній переклад і мову пов'язує не лише комунікативна функція, а й естетична, оскільки слово – це «першоелемент» літератури. До того ж специфіка художнього перекладу визначається, з одного боку, його місцем серед інших видів перекладу, а з іншого – співвідношенням з оригінальною літературною творчістю. Унікальність художнього перекладу полягає в тому, що оригінал може бути перекладений безліч разів і кожен наступний переклад відрізнятиметься від попереднього. Оцінювання адекватності, образно-художньої та мовно-естетичної цінності перекладу має відбуватися не спонтанно, а за визначеними, теоретично обґрунтованими критеріями та методиками.

За словами С. Єрмоленко та В. Русанівського, мова перекладу, відбиваючи певний етап у розвитку художнього стилю і – в широкому плані – певний етап у розвитку сучасної літературної мови, становить і самостійну вартість. Вона є явищем, фактом рідної мови, і оцінювати її треба як мовну практику оригінальної літератури, як сучасну українську мову [4, с. 284]. Згадаймо, як висловлювався про вплив перекладацької практики на мову О. Кундзіч: «Ми переклали тисячу книг, і мова наших перекладів стала значною мірою українською літературною мовою, бо не може тисяча книг не позначитися на літературній мові» [10, с. 159]. Тому будь-який перекладний текст, що пропонується читачеві, повинен бути бездоганний з погляду норм української літературної мови. Це стосується і перекладного художнього тексту.

Художній стиль – найскладніший з усіх функціональних стилів. Складність його полягає, насамперед, у характері відношення мови художньої літератури до норм літературної мови. З одного боку, мова художньої літератури, творчість найкращих митців слова стає основою для витворення літературної норми, взірцем слововжитку для освічених людей, а з іншого – у художні твори вільно, природно входять вузько вживані, діалектні, застарілі слова, розмовні форми, неологізми. Їх стилістичне призначення як засобів індивідуалізації мови персонажів, створення місцевого колориту мають тонко відчувати й перекладачі [4, с. 285].

Художній переклад посідає чільне місце серед усієї перекладацької діяльності. Цій проблемі присвячено чимало наукових праць, серед сучасних найвідоміших дослідників – С. Баснет, Г. Вермер, Р. Зорівчак, М. Калинович, Т. Кияк, Л. Коломієць, В. Комісаров, В. Коптілов, А. Лілова, П. Паві, А. Паршин, Д. Пожо, А. Попович, Дж. Стейнер, С. Тюленєв, А. Федоров, О. Швейцер, О. Чередниченко та ін.

Так, Р. Зорівчак зазначає, що переклад художнього тексту передбачає відтворення максимально наближеного до вихідної картини світу, яка виражає етнокультурну специфіку соціуму. Здійснюючи переклад тексту, створеного автором в іншому соціумі, з ознаками іншого світобачення, перекладач мусить простежити особливості, що відрізняють картину світу автора оригінального тексту від його власної, і визначити, як саме такі особливості подано в тексті твору. Завданням перекладача має бути знаходження оптимальних засобів для відтворення цих особливостей при перекладі [5, с. 1–2].

Інтенсивний розвиток сучасної науки про переклад, яка апелює до наукових досягнень лінгвістики, філософії, семіотики, психології, літературознавства й театрознавства, дає змогу по-новому осмислити переклад як творчу діяльність і духовний продукт цієї діяльності. Компаративістика як один із провідних напрямів сучасного літературознавства досліджує проблему діалогу культур і, зокрема, актуалізує проблему художнього перекладу. Актуальність дослідження зумовлена тим, що взаємозв'язок між художнім перекладом та компаративістикою наразі недостатньо вивчені.

Мета наукової розвідки – проаналізувати визначення термінів «порівняльне літературознавство», «компаративістика» та «художній переклад» у лексикографічних працях і наукових дослідженнях і визначити їхні точки дотику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перекладознавство тривалий час не було окремою науковою дисципліною, а входило до складу лінгвістики й літературознавства. У 50-і рр. XX ст. переклад з проблеми історико-літературної перейшов у проблему лінгвістичну, що й викликало чималі дискусії. Перші концепції про переклад належали ще до загальнофілологічних, у яких основна увага зосереджувалася на лінгвістичних аспектах перекладу, пов'язаних з порівнянням двох мов, однак дослідників

хвилювало питання про переклад саме художньої літератури. Пізніше лінгвістичний напрям перекладу виокремився в окрему галузь науки про мову, основні завдання якої – порівняння текстів оригіналу й перекладу для встановлення лексичних, граматичних та інших відповідників, визначення перекладацьких закономірностей, опис прийомів передачі змісту оригіналу, а також пошук критеріїв еквівалентності й ефективних методів для вивчення перекладу. На сьогодні основне завдання лінгвістів – виявити перекладацькі норми для кожної пари мов і для кожного типу текстів [6, с. 65]. Такий підхід зумовлений тим, що сучасна лінгвістична теорія перекладу має прикладний характер і спрямована на конкретне розв'язання конкретних завдань. Літературознавці, навпаки, оцінюють переклад з погляду його естетичної еквівалентності щодо оригіналу й визначають роль перекладів у розвитку духовної культури. Літературознавчий підхід полягає у зверненні до особистості перекладача, у спробі зрозуміти його вибір як художника. Цей підхід дає змогу подивитися на переклад як на мистецтво, тобто як на спосіб відтворення образної дійсності [3, с. 117].

На сьогодні дослідники говорять про міждисциплінарний підхід у перекладі. Так, у літературознавчих працях є те, чого не вистачає в лінгвістичній теорії, – спроба охопити весь текст художнього твору і в оригіналі, і в перекладі. З іншого боку, літературознавство не може існувати без мовного аналізу оригіналу й перекладу, оскільки у творі кожна кома, кожна граматична форма є складовою частиною художнього образу. Нині філологи прагнуть розширити межі дослідження перекладу в бік таких наук, як філософія, культурологія, соціологія, етнологія, психологія й навіть природознавство, що дає змогу розширити й підходи до вивчення перекладу [1, с. 7–8].

Відомий спеціаліст у галузі художнього перекладу А. Попович зауважував, що теорія художнього перекладу ґрунтується на чотирьох дисциплінах: порівняльна лінгвістика, порівняльна стилістика, теорія літературної компаративістики та теорія літератури [16, с. 33]. Західноєвропейські школи вивчають проблеми художнього перекладу й розглядають їх як самостійно, так і в межах порівняльного літературознавства. Подібно до компаративістики, перекладознавство на сьогодні активно розвивається, нарощуючи чималі теоретичні досягнення на багатому практичному матеріалі.

Хоча художній переклад як самостійна дисципліна і має власні теоретичні та практичні дослідження, однак проблеми художнього перекладу цікавлять не лише перекладознавців, а й дослідників-компаративістів. Відомо, що основна функція художнього перекладу – встановлення й розвиток міжлітературних і міжкультурних зв'язків. Зв'язок порівняльного літературознавства й перекладознавства найтісніший у взаємодії літератур.

На жаль, українські літературознавчі й мовознавчі словники та енциклопедії не фіксують значення термінів «порівняльне літературознавство» й «компаративістика» та «художній переклад». Тлумачення терміна «компаративістика» знаходимо в «Літературознавчому словнику-довіднику»: «Компаративістика (лат. comparo – «порівнюю», фр. la literature compare – «літературна компаративістика, порівняння») – порівняльне вивчення фольклору, національних літератур, процесів їх взаємозв'язку, взаємодії, взаємовпливів на основі порівняльно-історичного підходу (методу)» [13, с. 369]. Компаративістика у фольклористиці, літературознавстві й загалом у філології складалася впродовж XIX ст. під впливом філософії позитивізму. Цей самий термін в «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства» визначено так: «Компаративістика (компаративістика) або порівняльне літературознавство – наукова дисципліна, яка вивчає явища мистецтва слова шляхом зіставлення їх з іншими подібними явищами, переважно в різних національних письменствах. Інколи в цьому значенні вживається термін компаративізм» [11, с. 266].

Термін «художній переклад» знаходимо лише в «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства»: «Художній переклад – вид міжлітературної рецепції – відтворення художнього твору, який написаний однією мовою за допомогою засобів іншої мови. На відміну від інших видів міжнаціональних взаємин (переробка, запозичення тощо), художній переклад існує лише в літературі, бо це єдине мистецтво, що його матеріалом є природна мова. У цьому явна перевага літератури над іншими мистецтвами, але з цього ж випливає й сприйняття літератури вужчим колом споживачів – тільки тими, хто знає цю мову. Такого обмеження немає в інших мистецтвах: їхня мова інтернаціональна або щонайменше зрозуміла в межах певного культурного регіону» [11, с. 266].

Отже, як засвідчують визначення досліджуваних термінів, художній переклад та порівняльне літературознавство тісно взаємопов'язані, оскільки мають спільний об'єкт дослідження – художній твір мовою оригіналу та мовою перекладу, зіставлення художніх образів у творі оригінальному й перекладному.

Більшість дослідників указують на тісний зв'язок перекладознавства з лінгвістикою та семіотикою (Г. Стейнер [23], А. Федоров [19], О. Швейцер [20], Л. Нелюбін, Г. Хухуні [15]). Так, про зв'язок художнього перекладу з семіотикою писав Р. Якобсон, зокрема, він зауважував, що переклад – це одне з основних понять у семіотиці, тобто переклад з однієї мови на іншу – функціонування знакових систем узагалі [21, с. 18]. З цією думкою цілком погоджується компаративіст А. Пажо, який зазначає, що переклад – це такий вид діяльності, коли внаслідок читання іноземного тексту створюється інший текст, дублікат першого; зазвичай це письмовий текст з низкою вимог: з одного боку, необхідно поважати текст-оригінал, текст-першоджерело, з іншого – потрібно створити інший текст, перекладний. Однак перекладний текст, на думку вченого, – це певна утопія, яка зовсім не адекватна й абсолютно не аналогічна тексту-першоджерелові. Така перекладацька діяльність зумовлює трансформацію перекладного тексту у своєрідний інтертекст [22, с. 18].

Проте деякі зарубіжні дослідники не пов'язують перекладацьку діяльність лише з мовним (точніше, міжмовним) посередництвом, а вважають, що процес перекладу – це й міжкультурне посередництво, однак вони наполягають і на тому, що теорія художнього перекладу відокремилася від порівняльного літературознавства [24, с. 15], зазначаючи, що «теорія перекладу зародилася й у своїй першооснові розвивалася як емпіричний порівняльний метод на ґрунті традиційної літературної компаративістики» [16, с. 33].

Відомо, що зародження компаративістики припадає на період романтичного захоплення екзотичними явищами мистецтва, що сприяло пошукам спільного, особливого й окремого в національних письменствах. Також провадилися дослідження національних праджерел представниками міфологічної школи. У період позитивізму компаративістика займалася вивченням окремих казусів міжнаціональної рецепції, часто дріб'язкових і малозначущих. Разом з тим було зібрано значний конкретний матеріал стосовно, здебільшого, рецепції великих чужомовних письменників у цій літературі. Сучасна компаративістика з іншими літературознавчими дисциплінами, насамперед з теорією літератури, не обмежуючись конкретними зіставленнями, прагне до встановлення ширших закономірностей, поєднує генетичний, контактологічний і типологічний підходи, надаючи останньому переважного значення.

Про зв'язок перекладознавства з компаративістикою пишуть чимало вчених. Так, С. Тюленєв зауважує, що перекладацька діяльність означає не лише взаємодію двох мов, а й контакт між двома культурами. А знайомство з культурними досягненнями інших народів стимулювало й літературний розвиток. На цьому етапі переклад відігравав найважливішу роль посередника [18, с. 45]. Подібне висловлювання знаходимо й у праці А. Лілової, яка зазначає, що переклад – це потужний і постійно діючий фактор, за допомогою якого здійснюється обмін духовними цінностями, виникає творча взаємодія між національними культурами, а світовий культурний розвиток неможливий без перекладної літератури [12, с. 174–175].

У західній традиції компаративістика назагал не виходить за межі літературознавства. У східнослов'янській науці компаративістика, починаючи від школи О. Веселовського, включає порівняльну фольклористку [11, с. 266].

Відомий словацький теоретик-перекладознавець А. Попович зауважує, що такі дискусії про статус теорії перекладу – пов'язана вона з порівняльним літературознавством чи з лінгвістикою – не доречні, оскільки сама практика перекладу засвідчує, що перекладознавство пов'язане і з компаративістикою, і з лінгвістикою [16, с. 33]. Такої самої думки й дослідник теорії художнього перекладу Д. Радо, який зазначає, що багатоплідні праці теоретиків перекладу, важливі і для лінгвістики, і для компаративістики [17, с. 13].

До того ж, зауважимо, що лінгвістичне визначення про переклад, у якому сказано, що це акт міжкультурної комунікації, підтверджує думку про те, що перекладознавсто також тісно пов'язане не лише з лінгвістикою, а й з порівняльним літературознавством. Так, М. Конрад вважає, що переклад – це частина перекладної літератури, і зазначає, що «такий літературний твір починає жити вже незалежно від свої первинної форми» [8, с. 321].

До загального поняття «порівняльне вивчення літератур», за словами Д. Маркова, входять «літературний вплив, переклад, функція традицій, історично-типологічні сходження» тощо [14, с. 97]. Зазначимо, що в живому літературному процесі не завжди можна чітко провести межу між перекладом і художньою літературою: існує чимало випадків, коли твір не є перекладом у прямому значенні, і тому він може належати до оригінальної творчості – «вільний переклад», «наслідування», «за мотивами» тощо; конкретний зміст цих визначень у різних мовах не збігається і з часом може змінюватися. В. Кулешов також зараховує конкретні зв'язки («вільний переклад», «наслідування», «запозичення») та типологічні сходження до сфери компаративістики. Однак часто ці зв'язки, за словами дослідника, проходять «як модна, приваблива журнальна тема й художнього результату в певну епоху не дають» [9, с. 9].

Про зв'язок художнього перекладу й порівняльного літературознавства влучно висловилися М. Брандес та В. Провоторов, зауважуючи, що художня мова, розрахована на сприйняття й розуміння її на тлі загальнонародної, загальнонаціональної мови, відрізняється від неї тим, що дійсність мови літературного твору – це дійсність цілісного художнього універсуму, унаслідок чого мовні та позамовні (змістові) аспекти художнього тексту злиті воєдино значно тісніше, ніж в інших функціональних стилях. Тому закономірності побудови художньої мови пояснюються не граматичними й синтаксичними правилами, а правилами побудови змісту [2].

Спільне між теорією художнього перекладу та порівняльним літературознавством учені вбачають і в тому, що основним конкретним методом, який широко застосовують у перекладознавстві, є порівняльний аналіз перекладу чи перекладів з оригіналом або перекладів між собою [18, с. 182].

У такому разі переклад є об'єктом дослідження порівняльного літературознавства не лише тому, що будь-який переклад потрібно порівнювати з першотвором на всіх рівнях (а зіставлення неможливе без порівняльного аналізу), а й тому, що перекладні твори як одна з форм літературних зв'язків різних народів є невід'ємною частиною літературного процесу.

Зрозуміло, що захоплення тенденціями міждисциплінарних досліджень не має завдати шкоди самостійності теорії і практиці художнього перекладу. Перекладознавство як наука на сьогодні проходить шлях становлення, воно має багатий практичний матеріал, що, на нашу думку, безперечно, допоможе розв'язати й усталити теоретичні перекладознавчі проблеми. Важливо зазначити, що переклад з погляду порівняльного літературознавства постає як соціальна комунікативна практика й у цьому аспекті потребує відповідних досліджень. Окрім того, поєднання принципів теорії перекладу й порівняльного літературознавства дасть плідні результати для обох дисциплін.

Висновки. Отже, художній переклад і літературознавство перебувають у тісному взаємозв'язку, оскільки мають спільний об'єкт дослідження – художній твір мовою оригіналу та мовою перекладу, зіставлення художніх образів у творі оригінальному й перекладному. Без взаємодії художнього перекладу та порівняльного літературознавства неможливі дослідження історії літератури й літературних процесів сучасності як окремих країн, так і всього світу; як окремих літературних напрямів, так і їх взаємодії через переклад. Тісний контакт літературознавчих і перекладознавчих досліджень сприяє розв'язанню проблем у літературній критиці, наприклад, у виробленні критеріїв оцінки перекладної літератури та літератури загалом порівняльним літературознавством.

Література:

1. Богатырева Е. Художественный перевод как интерпретация: на материале французских переводов поэмы А.С. Пушкина «Медный всадник» : дисс. ... канд. филол. наук ; спец. 10.01.08 «Теория литературы. Текстология» / Е. Богатырева. – М., 2007. – 277 с.
2. Брандес М. Предпереводческий анализ текстов : [учебное пособие] / М. Брандес, В. Провоторов. – 3-е изд., стереотип. – М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 224 с.
3. Гей Н. Художественность литературы: Поэтика. Стиль / Н. Гей. – М. : Наука, 1975. – 470 с.
4. Єрмоленко С. Літературна мова і художній переклад / С. Єрмоленко, В. Русанівський // Українська мова у XX сторіччі: Історія лінгвоциду. – К., 2005. – С. 283–300.
5. Зорівчак Р. Український художній переклад як націєтворчий чинник / Р. Зорівчак // Зарубіжна література. – 2007. – Квіт. (Чис. 14). – С. 1–5.
6. Комиссаров В. Новые тенденции в переводоведении / В. Комиссаров // Информационно-коммуникативные аспекты перевода : сборник научных трудов. – Нижний Новгород : НГЛУ им. Н.А. Добролюбова, 1997. – Ч. 1. – С. 62–78.
7. Комиссаров В. Современное переводоведение : [учебное пособие] / В. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2002. – 424 с.
8. Конрад Н. Запад и Восток : [статьи] / Н. Конрад. – М. : Наука, 1966. – 520 с.
9. Кулешов В. Литературные связи России и Западной Европы в XIX вв. (первая половина) / В. Кулешов. – М. : Изд. МГУ, 1965. – 465 с.
10. Кундзіч О. Стан художнього перекладу на Україні / О. Кундзіч // Вітчизна. – 1956. – № 7. – С. 158–169. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://movahistory.org.ua/wiki/%D0%84%D1%80%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%A1._%D0%A0%D1%83%D1%81%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%92._%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%96_%D1%85%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4 - cite_note-1.
11. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова (голова), О. Бойченка, І. Зварича, Б. Іванюка, П. Рихла. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.
12. Лилова А. Введение в общую теорию перевода : [монография] / А. Лилова ; под ред. П. Топера ; пер. с болг. – М. : Высшая школа, 1985. – 256 с.
13. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. – 2-е вид., виправл., доповн. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
14. Марков Д. Сравнительно-исторические и комплексные исследования в общественных науках : Из опыта изучения истории и культуры народов Центральной и Юго-Восточной Европы / Д. Марков. – М. : Наука, 1983. – 235 с.
15. Нелюбин Л. Наука о переводе : История и теория с древнейших времен до наших дней / Л. Нелюбин, Г. Хухуни. – М. : Флинта ; МПСИ, 2006. – 416 с.
16. Попович А. Проблемы художественного перевода / А. Попович. – М. : Высшая школа, 1980. – 199 с.
17. Теория и практика перевода. – К., 1998. – Вып. 15. – С. 10–17.
18. Тюленев С. Теория перевода : [учебное пособие] / С. Тюленев. – М. : Гардарики, 2004. – 336 с.
19. Федоров А. Основы общей теории перевода : Лингвистические проблемы/ А. Федоров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Высшая школа, 1983. – 303 с.
20. Швейцер А. Теория перевода : Статус, проблемы, аспекты / А. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 216 с.
21. Якобсон Р. О лингвистических аспектах перевода / Р. Якобсон // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М. : Международные отношения, 1978. – С. 16–24.
22. Pageaux D.-H. La Littérature générale et comparée / D.-H. Pageaux. – Paris : Colin, 1994. – 192 p.
23. Steiner G. After Babel. Aspects of Language and Translation / G. Steiner. – New-York ; London : Oxford University Press, 1975. – 507 p.
24. Vermeer H. Translation today : Old new problems / H. Vermeer // Translation studies. An Interdiscipline / Ed. by M. Shell-Hornby, F. Poechhacker, K. Kaindi, John Benjamin's Publishing Company. – Amsterdam, 1994. – P. 3–16.

Новикова Т. В. Художественный перевод и сравнительное литературоведение: точки соприкосновения

Аннотация. В статье даются определения терминов «сравнительное литературоведение», «компаративистика» и «художественный перевод», зафиксированные в лексикографических трудах и научных исследованиях; отмечено, что художественный перевод и литературоведение тесно взаимосвязаны, поскольку имеют общий объект исследования – художественное произведение на исходящем языке и на языке перевода, сопоставление художественных образов в оригинальном и переводном языках.

Ключевые слова: художественный перевод, теория перевода, переводоведение, компаративистика, сравнительное литературоведение.

Novikova T. Artistic translation and comparative literary criticism: tangencies

Summary. In the article definitions are analysed comparative literary criticism, comparativistics and artistic translation in lexicographic labours and scientific researches; it is marked that artistic translation and literary criticism are in close intercommunication, as have a general object of research – artistic work by the language of original and language of translation, comparison of images in work original and translated.

Key words: artistic translation, theory of translation, translation studies, comparativistics, comparative literary criticism.